

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI**

ENGELLİ HUKUKU

**ULUSLARARASI DÜZENLEMELERDE
ENGELLİLER**

**BEYZA BAHADUR
(702181023)**

BURSA 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
GİRİŞ.....	1

ULUSLARASI DÜZENLEMELERDE ENGELLİ HAKLARI

1. GENEL OLARAK.....	2
2. ENGELLİ KAVRAMI.....	3
3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMELERİ.....	4
3.1. Engelli Hakları Sözleşmesi.....	4
3.2. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi.....	8
3.3. Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar Sözleşmesi.....	9
3.4. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi.....	9
3.5. Çocuk Hakları Sözleşmesi.....	10
3.6. Marakeş Sözleşmesi.....	10
4. AVRUPA KONSEYİ SÖZLEŞMELERİ.....	12
4.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	13
4.2. Avrupa Sosyal Şartı.....	13
SONUÇ	14
KAYNAKÇA.....	15

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
AB	: Avrupa Birliği
AK	: Avrupa Konseyi
ASHK	: Avrupa Sosyal Haklar Komitesi
ASS	: Avrupa Sosyal Şartı
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHK	: Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS	: Çocuk Hakları Sözleşme
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
İHAM	: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
İHAS	: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
s	: Sayfa

GİRİŞ

Araştırmalara göre bir milyardan fazla insanın oranla belirtmek gerekirse dünya nüfusunun %15'inin engelli olduğu konuşulmaktadır. Bu nedenle günümüzde engellilerin toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılması ve sahip oldukları potansiyelin ortaya çıkarılması daha da önem taşımaktadır. Engelli bireylerin yalnızca bir kısmı yaşamın her alanında yer alarak aktif Şekilde katkıda bulunmaktadır. Engellilerin büyük çoğunluğu ise ayrımcılık ve dışlanmanın yanı sıra yoksulluk içinde ve toplumun kalanının sahip olduğu asgari olanaklardan mahrum bir Şekilde yaşamaktadırlar. Bazı ülkelerde kendilerine ait mülklerinin olmasına dahi müsaade edilmediği ve kendi kendilerine karar alma haklarını kullanmalarına izin verilmemesi söz konusudur. Zamanla sivil toplum örgütlerinin politikalara desteğiyle engelliler hastadan vatandaşa, engellilik ise tedaviden haklara doğru bir evrim yaşamıştır.

Toplum bilinci gelişmesi ve sayılarının artmasıyla engelli bireyler yaşadıkları ekonomik, sosyal ve sağlık sorunlarının giderilmesi adına sosyal politikaların odağı haline gelmiş bu da sahip oldukları haklar hem uluslararası hem ulusal düzenlemelerle güvence altına alınması ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler başta olmak üzere Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği gibi çok sayıda uluslararası kuruluş tarafından engellilere yönelik sosyal yaşam, sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, istihdam, erişilebilirlik, bakım ve rehabilitasyon ve mali kolaylıklar gibi konuları içinde barındıran düzenlemeler yapılmıştır.

Bu çalışmada uluslararası düzenlemelerde ilke ve standartlar bağlamında engellilerin sahip oldukları haklar incelenecek ve çalışma boyunca üzerinde durulan meseleler hakkında varılan kanaatler toplu bir Şekilde özetlenmeye çalışılacaktır.

ULUSLARASI DÜZENLEMELERDE ENGELLİ HAKLARI

1. GENEL OLARAK

Her insan eşit değere sahip olduğundan insan hakları da doğuştan kazanılan vazgeçilmez ve devredilmez haklar olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle herhangi bir ayırım gözetilmeksizin herkesin insanca yaşama hakkına sahip olduğu kabul edilmelidir. Temelini insan onurunun oluşturduğu bu haklara engelli bireyler de farklı bir niteliğe ihtiyaç duymaksızın insan olmaları sebebiyle sahiptirler. Ancak yaşam kaliteleri ile hayatları boyunca karşılaştıkları zorlukların sağlıklı bireylerden farklı olduğu dikkate alındığında, engelli bireylerin sosyal uyumları açısından bazı özel haklara sahip olmaları gerektiği gerçeği göz ardı edilmemelidir¹. Uluslararası ve ulusal düzenlemelerde de kabul gördüğü üzere engelli bireyler, gereksinimleri doğrultusunda her tür şiddet, istismar ve ayrımcılığa karşı korunma, çevresel mimari ve erişim, bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma, eğitim, kültür, sağlık, bakım ve rehabilitasyon, çalışma ve istihdam, ulaşım, engellilik durumlarına özgü özel araçlardan yararlanma, iletişim, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanma haklarına sahiptirler². Engellilerin gereksinimlerinin karşılanması için söz konusu hakların yasal dayanaklarla sağlanması ve yine yasal düzenlemelerle korunması gerekmektedir. Bu anlamda engelli bireylerin yaşamın her alanında diğer insanlarla eşit katılımlarının sağlanması, şayet başkasının yardımına ve bakımına muhtaçlarsa yaşam şartlarının iyileştirilmesi ve toplumdaki diğer insanların olanaklarına kavuşturulması adına yapılan uluslararası sözleşmeler ile neredeyse tüm çağdaş ülkelerin önemli yükümlülükler üstlendiği ve bu ülkelerde engelli bireylerin haklarının yasal düzenlemelerle güvence altına alındığı görülmektedir³. Her ne kadar ülkemizde engellilere yönelik sosyal politikaların oluşturulması ve bu politikaları düzenleyen yasal mevzuatın çıkarılması diğer gelişmiş ülkelere göre 20-30 yıl geç başlamışsa da günümüzde engelli bireylerin haklarının koruma altına alındığı, insanca yaşamının

¹ Karaca Gökçek Nuray, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 2019, s. 2.

² Deniz Buket, *Engelli Hakları ve Ayrımcılık Yasağı*, 1.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020, s.37-41. ÖZTÜRK Kübra, “Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri” (Uzmanlık Tezi), Ankara, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, 2014, s.5.

³ Karaca Gökçek Nuray, s.2-6.

ötesinde toplumsal yaşama diğer bireyler gibi katılabilmesini sağlayan düzenlemeler mevcuttur. Ancak hala eksiklikler olduğu gibi mevzuatta dağınıklık söz konusudur.

2. ENGELLİ KAVRAMI

Engelliliğin tanımlanması; engellilikle ilgili kavramların belirlenebilmesi, etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem taşır. Engellilik insana özgü bireysel bir durum olarak biyolojik faktörlere bağlı olmakla beraber insanların toplum içinde çeşitli rol ve yükümlülükler üstlenerek yaşaması, toplumun beklentilerini karşılamak zorunda olduklarından toplumsal bir olgu niteliği de taşımaktadır. Bu durumların sonucu olarak, engellilik/engelli tanımları bilimlerin her biri tarafından farklı biçimde kavramsallaştırılmıştır. Bilim ve disiplinler arası farklılıklara dil farklılıkları da dikkate alındığında genel bir tanıma ulaşmak hayli güçleşmektedir.

Engelli sözcüğü; TDK sözlüklerinde⁴, doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken kimse şeklinde yer almaktadır. Toplumsal yaşamla iç içe bir kavram olması nedeniyle çok çeşitli tanımlamalar mevcuttur.

Engelli kavramına ilişkin üzerinde mutabık olunan tanım, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmede yer alan tanımdır⁵. Türkiye, Sözleşmeyi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamış ve 14 Temmuz 2009 tarihinde de Resmî Gazetede yayınlamıştır. Sözleşmeye göre engelli kavramı, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarını önleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri kapsamaktadır⁶. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından da tıbbi

⁴ <http://sozluk.gov.tr>

⁵ Aktel, Mehmet, Erten, Şerafettin. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Engellilik Alanına Yaklaşımı Hükümet Programları Üzerinden Bir Değerlendirme" SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 166, 2017, Demirtaş Zülfi, Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Engellilerin Eğitim Hakkı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Sayı: 2, 2019. GÜRLER Seda, "İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği" (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.17-20.

⁶ Başbakkal Zümrüt, Bilsin Elif, "Dünyada ve Türkiye'de Engelli Çocuklar", Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, Sayı: 30/2, 2014, s:65-78, Kaygısız Ümmühan, Bulgan Gülay, "İnsan Hakları Çerçevesinde Engellilerin Seyahat Hakkı ve Avrupa Birliğindeki Yasal Düzenlemeler" Akademik Bakış Dergisi Sayı: 49, 2015, s.98-106.

bakımla ilgili dünya çapında iletişimi sağlayan standart, ortak bir dil oluşturmak engelli kavramını açıklayan çeşitli tanımlamalar yapılmış ve zaman zaman bu tanımlamalar eleştirilmiştir. Örgüt engelli olma halini, yetiyitimi kavramı ile tanımlanmıştır. Engelliliği; bireyin vücudunda duyuşsal, işlevsel, zihinsel ve ruhsal farklılıkları öne sürülerek yaşamın birçok alanında çeşitli derecelerde faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir karşılaşılabilmesi, durumu olarak açıklamaktadır⁷.

Yine diğler bir DSÖ tanımına göre engellilik; kişiden ya da kişinin vücudundan beklenen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen normal etkinliklerin yerine getirilmesindeki noksanlık ya da kısıtlılık” şeklinde tanımlanmaktadır⁸. Ülkemizde ise yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunda m.3/c “Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğler bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” şeklinde engelli tanımına yer verilmiştir. Yeterli olmamakla beraber genel bir çerçevede kavramı ele alarak tanımladığını düşünüyöruz.

3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMELERİ

Birleşmiş milletler teşkilatı insan hakları ve temel özgürlükleri evrensel düzeyde korunması ve geliştirilmesi adına düzenleme yapan bir teşkilattır. Bu anlamda BM insan hakları söz konusu olduğunda neredeyse tüm ulusal ve uluslararası politikalara ilham ve yön vermektedir.⁹ Birleşmiş Milletler tarafından engelli bireyler hakkında spesifik olabilecek nitelikte sözleşmeler düzenlenmektedir.

3.1. Engelli Hakları Sözleşmesi

BM engelli bireylerin ekonomik ve sosyal açıdan topluma aktif olarak dahil edilmesi ve tam katılım sağlamasını insan hakları bağlamında teşvik etmektedir. Bu insan hakları yaklaşımı, Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin de temelini oluşturmaktadır. Engelli bireylere yönelik insan hakları ihlallerinin önüne geçmek ve bu hakların geliştirilmesini sağlamak amacıyla ilk olarak Engelli Hakları Sözleşmesi 2006 yılında kabul edilerek 2008'de yürürlüğe girmiştir. Nitekim bu

⁷ Başbakkal Zümrüt, Bilsin Elif, s:66,68. GÜRLER Seda, s.20-24.

⁸ Kaygısız Ümmühan, Bulgan Gülay, s.99,100.

⁹ Deniz Buket, s.71.

sözleşme 21. yüzyılın ilk insan hakları belgesi olarak değerlendirilmektedir. Sözleşme engelli bireylerin rahatça toplumsal hayata katılımlarının ve ayrımcılık konusunda korunmalarının sağlanması, toplumun diğer üyelerinin zorlanmadan faydalanabildiği hizmetlerin engelli bireyler için de erişilebilir kılınması hususlarında taraf devletlere çeşitli yükümlülükler getirmektedir.¹⁰

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin evrensel haklarını kapsamlı bir şekilde yasa haline getiren ve güçlendiren ilk uluslararası insan hakları sözleşmesidir. Neticede sözleşmenin amacı, tüm insan haklarının ve temel özgürlükleri korumak engelli bireyler tarafından tam ve eşit şekilde kullanılmasını teşvik etmek ve bu hak ve özgürlükleri korumak, engelli bireylerin doğuştan gelen onuruna saygı gösterilmesini sağlamaktır. Sözleşme, Birleşmiş Milletler sisteminde en fazla sayıda onaylanan ve katılım sağlanan insan haklarına ilişkin sözleşmelerden biridir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Aralık 2006'da oybirliğiyle bu Sözleşmeyi ve Ek İhtiyari Protokol'ü kabul etmiştir. Her iki belge Mayıs 2008'de yürürlüğe girmiştir. Engelli Hakları Sözleşmesi'nde 177 taraf devlet, Ek İhtiyari Protokol'de 93 taraf devlet vardır.¹¹

Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulü, BM tarihinde engelli haklarının korunması konusunda kayda değer bir önem taşımaktadır. Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan dünya genelinde günümüzde sayıları 1 milyara ulaşan ve sözleşmenin kabulü sırasında 650 milyonu bulan engelli bireyler için yeni ve sıkıntısız bir dönemin başlangıcı olduğunu ifade etmiştir¹². Sözleşmenin bakış açısı önceki düzenlemelerden farklı olarak engelli bireylere ilişkin yardım, tıbbi tedavi ve toplumsal koruma bakış açısından uzaklaşıp, engelli bireyleri haklarını isteyen, toplumun aktif üyeleri olarak nitelendiren ve hakların öznesi olarak değerlendiren bir yaklaşım gözetilmiştir¹³. Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulü sırasında benzersiz olma niteliği

¹⁰ Deniz Buket, s.73, Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, “*Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları*”, DÜHFD, Cilt: 23, Sayı: 38, Yıl: 2018, s. 3-4.

¹¹ Deniz Buket, s.73, Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s. 3-4. Karaca Gökçek Nuray, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 2019. s.6-11.

¹² Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s.5. ATAK Songül, “*Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi’nin Karar ve Genel Yorumları*”, İzmir Barosu Dergisi, Sayı:15, 2019, s.17, Karaca Gökçek Nuray, s.6-11.

¹³ Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s.6,7. ATAK Songül, s.18, Karaca Gökçek Nuray, s.6-11.

taşıması ve sahip olduğu kuvvet nedeniyle dünya genelinde engelliliğe ilişkin politika ve uygulamalarının temellerini köklü bir şekilde değiştirme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmüştür.

Engelli Hakları Sözleşmesi, niteliği itibariyle tek başına salt ayrımcılık yasağı sözleşmesi olmadığı gibi doğrudan temel hak ve özgürlükler üzerine kurulmuş bir sözleşme de değildir. Bu anlamda her iki sözleşme türünün de özelliklerini taşıyan karma bir sözleşme olma özelliği taşımaktadır. Engelli Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler 'in 21. Yüzyılda kabul etmiş olduğu ilk insan hakları sözleşmesi olarak kabul edilmesinin yanında görüşmeleri oldukça hızlı şekilde sonuçlanmış sözleşme olarak da tanınmaktadır. Birleşmiş Milletler düzenlemiş olduğu diğer sözleşmelerinde yer alan insan haklarını, engellilerin ihtiyaçlarına uyarılama amacını güttüğünden geçmişten beri süregelen düşünceler olan engelliliğin kişiye sınımsız bağlı bir sakatlık, bozukluk ya da hastalık olarak ele alınmasının önüne geçme hedefi taşır. Engelliliğin tıbbi tedavi ve rehabilitasyonla giderilmesi veya hafifletilmesinin sorunların çözümüne yetmediği ve sonuç olarak da hak ihlallerinin bu yöntemlerle aşılamadığı ortadadır. Asıl sorun engelliliğe dayalı ayrımcılık ve engelsiz bireylerin kullarımlarına uygun yapılandırılan fiziki ve sosyal çevreden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle engellilerin insan haklarının korunması, yerine getirilmesi ve bunların denetlenmesi gerekmektedir.¹⁴

Engelli bireylerin, diğer bireylerle herhangi bir ayırım olmaksızın, tüm insan hakları ve temel özgürlüklerinden noksansız ve eşitliğe tam bir şekilde uyarak yararlanmasını desteklemek, güvence altına almak ve insanın doğuştan kazanmış olduğu insanca yaşama ve yaşamını yürütme hakkı ile değer ve onuruna saygıyı daha ileri bir düzeye taşımak sözleşmenin amacını ifade etmektedir. Bu eşitlik fikri genel olarak sözleşmenin tümüne yayılmış durumda olup sözleşmenin yeni bir hak oluşturduğu ya da oluşturma amacı güttüğü söylenemez. Sözleşme ile engelli bireylerin de diğer bireyler ile eşit hak ve özgürlüklere doğal olarak sahip olduklarını açıklamak ve taraf devletlerce bu eşitliğin sağlanmasının güvence altına alınması için öncülük edilmektedir. Sözleşme metni incelendiğinde de açıkça anlaşılacağı üzere m.1 ile taraf

¹⁴ Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s.6,7. Atak Songül, s.18, Çağlar Selda, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, TBB Dergisi Sayı:96, 2011, s.150-152, Karaca Gökçek Nuray, s.6-11.

devletlere birtakım yükümlülükler getirilmesi öngörülmüştür. Bu sayede engelli bireylerin temel haklardan tam ve eşit olarak yararlanmalarının sağlanmasının yanında bu hakların korunması ve insan onuru ve değerine olan saygının da artırılması teminat altına alınmış olacaktır.¹⁵

Sözleşmenin giriş kısmında engelliliğin değişen bir kavram olduğu belirtilmiş ve yetersizliği olan kişilerin diğer bireylerin yaşamı ile eşit, temelde topluma tam ve etkin katılımını engelleyen çevresel birtakım engellerin etkileşiminden kaynaklandığı açıklanmıştır. Bu tanım engelli kavramının değişebileceğini ve toplumdan topluma farklılaşan çevresel koşullara bağlı olduğu yaklaşımının benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca bu ele alış biçimi, engelliliği tıbbi bir durumun vermiş olduğu zorunluluktan farklı olarak negatif tutumlar ile olumsuz bazı çevresel koşulların sonucu olarak ortaya çıkan bir husus olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Çevresel engellerin ortadan kaldırılması ile engelli bireyler topluma aktif bir üye olarak katılabilecek ve haklarını tam olarak kullanabileceklerdir. Bu tanım, engelli bireylerin topluma tam, eşit ve etkili bir şekilde katılımını engelleyen bariyerlere yoğunlaştığı için engelliliğe ilişkin sosyal modeli açık bir şekilde destekleyen bir tanımdır. Aynı zamanda, Sözleşmenin genel yaklaşımının ışığında değerlendirildiğinde, toplumsal hizmetlere hak temelli yaklaşım argümanı için bir temel oluşturmaktadır. Ayrıca, bu tanımın kullanılması, engelli bireylerin toplumsal hizmet programlarının planlanmasına ve genel politikanın oluşturulmasına daha çok katılmalarını teşvik edecektir.¹⁶

Engelli Hakları Sözleşmesi elli maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin maddelerinde kişisel, sosyal ve siyasal olmak üzere birçok hak kendine yer bulmuştur. Sözleşme'nin m.1 ve m.2 daha çok genel ve açıklayıcı ifadeler içeren hükümlerdir. Bu hükümlerle sözleşmenin diğer maddelerinde geçen ifadeler tanımlama getirilerek sözleşmenin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Sözleşmenin m.3 ile m.9 arasında bulunan kısımlardaki düzenlemeler ise sözleşmenin ana fikri, özü denebilecek nitelikteki hükümleri içermektedir. Sözleşmenin m.3'ünde dayandığı ilkelere, m.4'te taraf devletlere getirdiği genel yükümlülükler yer verilmiştir. Yine sözleşmenin m.5'te ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi açıklanarak bunun sağlanabilmesi için makul

¹⁵ Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s.5,6. Atak Songül, s.18, Çağlar Selda, s.151, Deniz Buket, s.73.

¹⁶ Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s.5. Atak Songül, s.17,18, Çağlar Selda, s.151, Deniz Buket, s.73.

uyumlaştırılmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Sözleşmenin m.6'sında engelli kadınlar m.7'sinde ise engelli çocuklar hakkında düzenlemeye yer verilmektedir. Sözleşmenin m.10 ile m.31 arasında bulunan olan hükümlerine bakıldığında taraf devletlerin yükümlülüklerini, engelli kişilerle ilgili ekonomik, sosyal ve siyasal hakların neler olduğunun düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Sözleşme maddeleri incelendiğinde haklar sayılırken kategorilere ayrılmadığı görülmektedir.¹⁷

BM Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi'nin kabulüyle birlikte, engelli bireylere yönelik küresel politika yaklaşımında önemli değişikliklere söz konusu olmuştur. Sözleşme ile birlikte engelli kişilerin dezavantajlı bir grup olarak tanımlanmaktan çıkmış onlara özel kategorik ve ihtiyaç tespitine dayalı sosyal programları hedefleyen bir yaklaşımdan, engelli kişilerin insan haklarının tüm kamu politikası alanlarında hesaba katılması gerektiği bir yaklaşıma geçiş gerçekleşmesine önemli katkı sağlamıştır.

3.2. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme eşitlik ve ayrımcılığı düzenleyen önemli küresel antlaşmalardan biridir. Sözleşmede doğrudan engelli haklarına ilişkin maddeler içermeyip ayrımcılık yapılmaması ve toplumun her üyesine eşit davranılması gerekliliğine yönelik hükümler bulunmamaktadır. Sözleşme m.2'sinde taraf devletlere “...ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin...” sınırları içinde bulunan herkese sözleşmeden doğan hakları sağlama ve bu haklara saygı göstermesi yükümlülüğünden söz etmektedir. Sözleşmenin m.4'sinde “...uluslararası hukuktan kaynaklanan diğer yükümlülüklerine aykırı olmamak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din ya da toplumsal kökene dayalı bir ayrımcılık içermemesi kaydıyla...” olağanüstü durumlara müdahale edilebileceğini, m.24'te “her çocuk, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet ya da doğum

¹⁷ Azarkan Ezeli, Benzer Ekrem, s.7-19. Atak Songül, s.17,18, Çağlar Selda, s.151, Deniz Buket, s.73.

bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin, reşit olmayan kişi statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerinin ailesi, toplumu ya da devleti tarafından alınması hakkına sahiptir” diyerek çocuk haklarının koruma altına alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca m.26’da *“herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunur. Hukuk her türlü ayırımı yasaklayacak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi, her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edecektir.”* şeklindeki ifadelerle ayrımcılığı yasaklayarak ayrımcılık yapılmamasını düzenlemektedir.¹⁸

3.3. Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar Sözleşmesi

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesinde de yine doğrudan engelli bireylerin haklarından bahsedilmese ilk maddesinde kabul eden devletlerin *“ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin”* sözleşme kapsamında düzenlenmiş olan hakları sağlaması ve tesis etmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁹

3.4. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi de diğer sözleşmelerde olduğu gibi ayrımcılık yasasına değinmiştir. Bu sözleşme ile kadınlara yönelik her türlü ayrımcılık biçimleri yasaklanarak sözleşmeyi kabul eden devletlere temel insan hakları ve özgürlüklerinin eşit ve tamamen faydalanmaları için gereken yükümlülükleri düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre, kadın erkek eşitliği gözetilerek medeni durumlarına bakılmaksızın siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ya da bir başka alanda kadınların insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, korunması gerekmektedir. Bu hak ve özgürlüklerin kullanımını ve bunlardan yararlanmayı sarsan

¹⁸ Deniz Buket, s.102-106, Karaca Gökçek Nuray, s.6-11, Öztürk Kübra, *“Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri”* (Uzmanlık Tezi), Ankara, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, 2014, s.31,32.

¹⁹ Deniz Buket, s.107-110, Öztürk Kübra, s.28-30.

veya kaldırmak amacıyla, cinsiyet kalıpları temel alınarak yapılan herhangi bir ayırım, dışlama ya da sınırlama kadınlara yönelik ayrımcılık anlamına gelir. BM İnsan Hakları Komitesi'nin 2000 yılında gerçekleştirdiği oturumda kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına ve bu haklardan ayrımcılığa maruz kalmadan yararlanmasına değinilmiştir. Sözleşmenin m.3'sinde *“Taraflar devletler kadının tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için, özellikle politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere bütün alanlarda, erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmalarını ve bu hakların kullanmalarını garanti etmek amacıyla yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri alacaklardır.”* denilmektedir. Bu kapsamda tüm insanların Sözleşmedeki haklardan eşit ölçüde yararlanması gerekir. Bir kişi temel hak ve özgürlüklerden herhangi birinden tam anlamıyla ve eşit ölçüde yararlanmadığı halde sözleşme hükmünün etkili olmasının engellenmiş olacağı açıktır.²⁰

3.5. Çocuk Hakları Sözleşmesi

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede de toplumda ayırım gözetilmemesine ilişkin hükümler yer almaktadır. Sözleşmenin m.2'ye göre sözleşmeyi kabul eden devletler *“kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin”* diyerek bütün çocukların diğerleriyle aynı haklara sahip olmalarını belirtmektedir.²¹

3.6. Marakeş Sözleşmesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinde belirtilen insan hakları ilkeleri temel alınarak hazırlanmış olan Marakeş Anlaşması ilk uluslararası telif hakları anlaşmasıdır. Bu anlamda Marakeş Anlaşması, kör, görme engelli ve başkaca bir nedenle basılı materyal okumada engelli olan kişilerin

²⁰ Deniz Buket, s.112-114, Öztürk Kübra, s.33,34.

²¹ Deniz Buket, s.115-119, Öztürk Kübra, s.34.

basılı materyallere ulaşılabilirliği sorununun çözümünde telif hakkı sistemlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Marakeş Anlaşması temel olarak dünyadaki herhangi bir şekilde görme veya okuma engeli bulunan kişilerin eserlere güncel olarak, teknolojik gelişmelere de uygun bir biçimde etkin ve hızlı bir şekilde erişimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda engellilerin diğer bireylerle eşit düzeyde eserlere erişimini zahmetsiz hale getirmek için bu alanda mevcut olan eksikliğin giderilmesine ilişkin yasal çerçeve oluşturmak şeklinde belirtilebilir. Belirlenen bu amaçla beraber engelli bireyler için yeterli sayı ve mahiyette erişilebilir kopyalar üretilmesi bu kopyaların iç piyasada dolaşımı ve anılan kopyaların ithalatı ve son olarak bunların ihracatı konusunda çeşitli hükümlere yer verilmiştir.

Marakeş Anlaşmasını, fikri haklara ilişkin diğer anlaşmalardan farklı kılan temel özellik, Birleşmiş Milletler tarafından insan hakları alanında kabul edilen iki temel metne; İnsan Hakları Bildirgesi'ne ve Özürlülerin Haklarına İlişkin Sözleşme'ye doğrudan atıf yapan ilk anlaşma niteliği taşımasıdır. Anlaşmada, her türlü ayrımcı muamele reddedilerek fırsat eşitliği, engelli bireylerin toplum yaşamına tam ve etkin katılımlarının eşitlik ilkesi ile her bireyin inşa olmakla sahip olduğu ve doğuştan kazanmış olduğu hakların öneminin altı çizilmiştir. Yine Marakeş Anlaşması, görme engelli bireylerin eğitsel, kültürel ve araştırma ihtiyaçlarına ilişkin yayımlanmış eserlere erişimleri doğrudan sınırlamalar ve konuya istisnalar getirmeye özgülenmiş fikri haklar alanındaki ilk anlaşmadır. Her bir üye ülkenin farklı yaklaşımlar göstererek evrensel bir kural getirilmesini sağlamak adına engelli istisnasına ilişkin uluslararası düzeyde asgari standartlar getirilerek her devletin uygulayabilmesi amaçlanmıştır. Anlaşma toplam 22 maddeden ibaret olup ilk madde diğer anlaşmalarla ilişkiyi düzenlemektedir. Buna göre, anlaşmanın hiçbir hükmü üye devletlerin diğer anlaşmalar ile birbirlerine karşı sahip oldukları hak ve yükümlülükleri ortadan kaldıracak veya zayıflatacak şekilde yorumlanamaz.

Görme engellilerin kitap ve diğer basılı materyallere zahmetsiz erişiminin sağlanması amacıyla imzalanan Marakeş Anlaşmasının onaylanmasının uygun bulunduğuna dair Kanun Teklifi 11.03.2021 tarihinde Mecliste kabul edilmiş ve

20.03.2021 tarihli 31429 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Marakeş Anlaşmasını kabul etmekle birlikte ülkemizdeki görme ve okuma engellilerin ülkemizdeki ve yurt dışındaki eserlere erişiminin kolaylaştırılması bakımından önemli bir gelişme kaydedilmiştir²².

4. AVRUPA KONSEYİ SÖZLEŞMELERİ

Ülkemizin de kurucu sıfatıyla katıldığı Avrupa Konseyi, 1949 yılında Avrupa Konseyi Statüsünün imzalanmasıyla kurulmuştur. Üye ülkeler kendi ülkesinde insan haklarını ve temel özgürlüklerini kabul ederek uygulamaya geçirmeyi bir ön şart olarak taahhüt ederler. Avrupa Konseyi kurulduğundan bugüne insan haklarının korunması ve geliştirilmesine önem ve öncelik verdiğinden konseyin doğrudan veya dolaylı bir şekilde engellilerin korunmasına yönelik pek çok düzenlemesi vardır. Ancak iki temel belgesi ayrı bir öneme sahiptir. Bu belgelerden biri genel olarak kişisel ve siyasal hakları koruma altına alan “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme” (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) iken, diğeri ise sosyal ve ekonomik hakları güvence altına alan “Avrupa Sosyal Şartı”dır.²³

4.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Konseyi, kuruluşundan oldukça kısa bir süre sonra “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” olarak da adlandırılan “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmesini” hazırlamıştır. Bu sözleşmeyle beraber amaçlanan BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin her koşulda ve etkin bir biçimde korunması, geliştirilmesi ve garanti altında tutulmasıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde doğrudan engelli bireylerin korunması ve haklarının düzenlenmesine yönelik hükümler bulunmamaktadır. Bununla birlikte genel mahiyetteki bazı düzenlemelerde yer verilerek engelli bireylerin de yararlanması sağlanmaktadır. AİHS, üyelerine toplumda bulunan tüm bireylere insan haklarını sağlamak için hukuken bağlayıcı yükümlülükler öngörmekte ve bu yükümlülüklerin uygulanabilirliği için egemenlikleri altında olması yeterli kabul edip

²² ALICA Türkay, ÖNDER Bülent, “Engellilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması ve Olası Etkileri”, Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, Sayı:1, 2014, s.42-80.

²³ Deniz Buket, s.120,121, Öztürk Kübra, s.35.

vatandaşlık bağı olmasını aramamaktadır. Sözleşmedeki m.14'te ayrımcılık yasağı düzenlenmiş olup buna göre AIHS'de yer alan hakların kullanımında eşit işlem ilkesi garanti altına alınarak bağlanmıştır. Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanabilmek için hiçbir ayrımcılık yapılmaması hükme bağlanmıştır. Bu anlamda cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler ile ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir durumda dahi eşitlik korunarak ayırım gözetilmeyecektir. Bu madde tek başına bir düzenleme olarak algılanmayıp sözleşmeyi kabul eden devletlerce yapılacak olan herhangi bir sınırlama veya olası bir yasaklamada dikkate alınacaktır.²⁴

4.2. Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı, genel manada ekonomik ve sosyal hakları güvence altına alır. Bu kapsamda sağlığın korunması hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sosyal ve tıbbi yardım hakkı ve sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı bakım hizmetlerinden yararlanma hakkı teminat altına alınan temel haklar arasında bulunmaktadır. Sosyal ve ekonomik hakların korunmasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini tamamlayıcı bir belge sıfatı taşımaktadır. Avrupa Sosyal Şartı, “istihdam koşulları” ile “sosyal bağlılık” şeklinde iki temel kategoriye ayrılabilir mahiyetteki hakların korunmasını sağlamaktadır. Ayrıca Avrupa Sosyal Şartında, engellilerin mesleki eğitimi, mesleğe ve topluma yeniden kazandırılmalarına ilişkin haklar ve önlemlere yönelik çeşitli hükümlere de yer verilerek çalışma yaşamı ile ilgili düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Avrupa Sosyal Şartı ile en temel günlük ihtiyaçları karşılayan hakların yanı sıra ayrımcılık yasağı da düzenlenmiştir. Ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin kadın ve erkeklere eşit işlem ve çalışmada fırsat eşitliğinden başlayarak toplumda haklara erişimde sorun yaşayan engelli bireylerin haklarının sağlanmasında ve tesisinde ayırım yapılmasını önlemeye çalışmıştır. Şart, 1965'te düzenlenmiş olması da göz önünde bulundurulduğunda zamanla dönemin gereklerini yeterli ölçüde karşılayamaz hale gelmiştir. Ülkeler tarafından uygulama sırasında kazanılan deneyimlerden yararlanılarak, etkinliğini arttırmak ve korunmasını sağlamak amacıyla yeniden gözden geçirilmiştir. Bu nedenle hazırlanmasından 35 yıl sonra yeni birtakım haklar eklenmiş ve bu haklar da güvence altına alınacak şekilde geliştirilmiştir. 1996 tarihli Gözden

²⁴ Deniz Buket, s.121-125, Karaca Gökçek Nuray, s.11-14, Öztürk Kübra, s.36,37.

Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda korunan hakların sayısı artırılmıştır. Sözleşmede yer alan haklara çalışma hayatında istihdam, mesleki konularda cinsiyete dayalı ayırım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit davranış görme hakkı da dahil edilmiştir.²⁵

SONUÇ

Engelli bireyler ve bu bireylerin aileleri tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar psikolojik, fiziksel, sosyal ve iktisadi olduğu gibi iş, eğitim, meslek, sosyal güvenlik kaynaklı da olabilmektedir. Engelli bireylerin sayısındaki artış ahlaki ve insani sorumluluğun da bir gereği olarak engellilik hususunda düzenleme yapılarak hak ve özgürlüklerinin korunması ile toplumda görünürlüklerinin artırılarak toplum hayatına tamamen ve eşit bir şekilde katılımlarının sağlanması zorunluluğu hasıl olmuştur. Sosyal korumaların sağlanması ile topluma uyumlarını güçlendiren politikaların hayata geçirilmesi anlamında uluslararası kuruluşların, devletlerin ve bilimsel çalışmaların önemi artmıştır. Bu nedenle günümüzde engelliler geçmişte hiç olmadığı kadar insan olmaktan kaynaklanan ve doğuştan kazanılan haklarının korunması ile bu hakların sağlanmasının denetlenmesi uluslararası ve ulusal düzenlemelerle teminat altına alınmaya çalışılmaktadır. Şüphesiz öncelikle ihtiyaç duydukları ve sahip oldukları haklar göz önündedir. Ancak engellilerin insan değeri ve onuruna yaraşır bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri adına da tüm sosyal ve ekonomik haklar sağlanırken pozitif ayrımcılık kapsamında değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu anlamda engelli bireylere yönelik tüm politika ve düzenlemelerin pozitif ayrımcılık kapsamında temel hak ve özgürlükler baz alınarak geliştirilmesi ve uygulamaların da bu anlayış gözetilerek yapılması gerekmektedir.

Dünyada önemli bir azınlığı oluşturan engelli bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek için yapılacak olan yatırımların herkesin bir gün engelli olabileceği gerçeği ile yapılması dolayısıyla tüm dünya insanları için yapılan iyileştirmeler olarak kabul edilmesi bir diğer zorunluluktur. Bu bağlamda tüm sağlıklı bireyler yaşamın doğal bir sonucu olarak yaşlanarak bir gün işitsel, görsel veya fiziksel olarak birtakım mahrumiyetlerle mücadele etmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle engelli bireylerin sosyalleşmekte yaşadıkları güçlükler dikkate alındığında uluslararası düzeyde kabul

²⁵ Deniz Buket, s.120,121, Karaca Gökçek Nuray, s.11-14, Öztürk Kübra, s.37,38.

gören sözleşmelerin etkin bir biçimde uygulanabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Ülke vatandaşlarının kendi ülkelerinde olduğu gibi tüm dünyada da rahatlıkla hareket edebilen, her türlü sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunabilen mutlu ve özgür bireylere dönüşmelerinde çok önemli bir rol oynayacaktır.

Uluslararası ilke ve standartlar temel alındığında engelli hakları ile bu haklara yönelik korumaların mevzuatımızda geç kalınmış olan uygulamalarla beraber büyük oranda tanındığını görmek sevindiricidir. Bununla birlikte hem uluslararası hem de ulusal düzeyde yapılan engelli haklarını güvence altına alan düzenlemeler dağınık halde bulunmaktadır.

Son olarak, tüm bu uluslararası düzenlemelere ek olarak bunların hayata geçmesini sağlayacak uygun politika ve programların oluşturulması ve bu düzenlemelerden engelli birey ve ailelerinin etkin bir biçimde haberdar edilmesi ile haklarından faydalanabilmesinin sağlanması, uygulamadan sorumlu olan kurumlar tarafından denetlenmesi, eksiklik bulunan alanlarda yeni düzenlemelere yer verilmesi ve belki de en önemlisi engellilere yönelik önyargı ve klişelerin yıkılabilmesi amacıyla kurumsal ve toplumsal eğitim çalışmaları yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKTEL Mehmet, ERTEN Şerafettin. *“Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Engellilik Alanına Yaklaşımı Hükümet Programları Üzerinden Bir Değerlendirme”* SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, s. 165-177.

ALICA Türkay, ÖNDER Bülent, *“Engellilerin Yayınlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması ve Olası Etkileri”*, Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, Sayı:1, 2014.

ATAK Songül, *“Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları”*, İzmir Barosu Dergisi, Sayı:15, 2019.

BAŞBAKKAL Zümrüt, BİLSİN Elif, *“Dünyada ve Türkiye'de Engelli Çocuklar”*, Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, Sayı: 30/2, 2014, s:65-78.

AZARKAN Ezeli, BENZER Ekrem, “Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları”, DÜHFD, Cilt: 23, Sayı: 38, Yıl: 2018, s. 3-29.

ÇAĞLAR Selda, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, TBB Dergisi Sayı:96, 2011.

DEMİRTAŞ Zülfü, “Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Engellilerin Eğitim Hakkı”, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Sayı: 2, 2019.

DENİZ Buket, “Engelli Hakları ve Ayrımcılık Yasağı”, 1.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020.

DUVAN ÖZKAN Ayşe, “Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:3, 2019. s.311-349

GÜRLER Seda, “İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği” (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

KARACA GÖKÇEK Nuray, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 2019. s. 1-34

KAYGISIZ Ümmühan, BULGAN Gülay, “İnsan Hakları Çerçevesinde Engellilerin Seyahat Hakkı ve Avrupa Birliğindeki Yasal Düzenlemeler” Akademik Bakış Dergisi Sayı: 49, 2015.

ÖZTÜRK Kübra, “Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri” (Uzmanlık Tezi), Ankara, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, 2014.